

Загальна теорія прав людини

УДК 342.7:341.231.14

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20702369>

Механізм обмежування прав людини крізь призму європейських стандартів

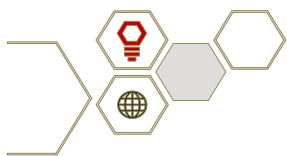
Дудаш Тамара Іванівна

докторка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри теорії та філософії права, Львівський національний університет імені Івана Франка, головна наукова співробітниця Львівської лабораторії прав людини імені академіка Петра Рабіновича Національної академії правових наук України, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-4424-052X>

Прийнято: 22.05.2026 | Опубліковано: 30.05.2026

Анотація: Мета статті – спеціалізувати модель механізму обмежування прав людини, яка охоплює його суб'єктний склад, об'єкт, принципи, засоби та наслідки обмежування до європейських стандартів, розроблених у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Дослідження ґрунтоване на загальнотеоретичному та порівнювально-правовому аналізі, системному підході до вивчення механізму обмежування, а також на тлумаченні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ або Конвенція) у світлі практики ЄСПЛ.

Встановлено, що основним обмежником прав людини є держава. Об'єктом обмежування виступають якісні і/або кількісні показники можливостей поведінки, що становлять зміст і/або обсяг права або порядок його здійснювання. Визначено, що основні принципи обмежування прав людини мають відповідати європейським стандартам, а саме: законності,

доконечності, легітимній меті, пропорційності, недискримінаційності, розумності, дотриманості процедури та ін. До засобів обмежування (обмежників), встановлених у європейських стандартах, належать: абсолютні заборони, винятки із загальних правил, юридичні та фактові умови обмежування, обмежники без умов обмежування, застереження до ЄКПЛ і відступи від ЄКПЛ.

Виснувано, що попри те, що ЄСПЛ оцінює, чи обмежування конвенційних прав з боку держави не порушило європейських стандартів, для людини наслідком обмежування є стан обмеженості, у який вона потрапляє. Обмеженість прав людини може мати проявом звуженість обсягу або змісту права чи зупиненість його здійснювання. Стан обмеженості набуває юридичної значущості у процесі контролювання за виконанням рішення ЄСПЛ. Зліквідованість права людини за жодних обставин не може бути правомірною.

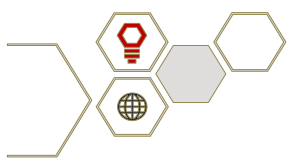
Ключові слова: Європейський суд з прав людини, межі прав людини, людські права, принципи обмежування, підстави обмежування, обмеженість прав людини, обмежники прав людини.

The Mechanism of Human Rights Restriction through the Lens of European Standards

Tamara Dudash

Dr. habil., docent, associate professor at the department of theory and philosophy
of law, Ivan Franko National University of Lviv,
Senior Research Fellow at the Academician Petro Rabinovych Lviv Laboratory of
Human Rights of the National Academy of Law Sciences of Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-4424-052X>

Abstract: The article aims to adapt a model of the human rights restriction mechanism – encompassing its subjects, object, principles, means, and

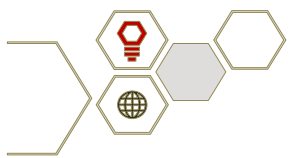
consequences – to the European standards developed in the case law of the European Court of Human Rights (hereinafter – the ECtHR). The study is based on general theoretical and comparative legal analysis, a systemic approach to examining the restriction mechanism, and on the interpretation of the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in the light of the ECtHR's case law.

The primary subject of human rights restriction is the State. The object of restriction comprises the qualitative and/or quantitative parameters of behavioural possibilities that constitute the content and/or scope of a right, or the manner of its exercise. The core principles of human rights restriction are found to correspond to European standards, namely: lawfulness, necessity, legitimate aim, proportionality, non-discrimination, reasonableness, procedural compliance, and others. The means of restriction (restrictors) established by European standards include: absolute prohibitions, exceptions to general rules, conditions for restriction, reservations to international treaties, and derogations from obligations.

It is concluded that, although the ECtHR assesses whether a State's restriction of Convention rights has complied with European standards, for the individual the consequence of restriction is a state of restrictedness – a condition into which the person is placed. This state of restrictedness may manifest as a narrowing of the scope or content of a right, or as a suspension of its exercise. The state of restrictedness acquires legal significance in the process of supervising compliance with ECtHR judgments. The abolition of a human right cannot under any circumstances be lawful.

Keywords: European Court of Human Rights; limits of human rights; human rights; principles of restriction; grounds for restriction; restrictedness of human rights; restrictors of human rights.

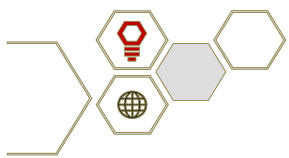
Вступні уваги. Практична значущість прав людини нерозривно пов'язана з питанням про правомірність їх обмежування. В умовах збройної

агресії проти України держава систематично обмежує людські права, посиляючись на безпекові інтереси. Водночас ці обмежування мають відповідати європейським стандартам, вироблених у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Відсутність цілісної моделі механізму обмежування прав людини, узгодженої з цими стандартами, ускладнює як законотворчу діяльність, так і судовий контроль за правомірністю обмежувальної діяльності держави. Це зумовлює потребу в аналізі механізму обмежування прав людини крізь призму конвенційних вимог як таких що втілюють європейські стандарти прав людини.

Питання меж і обмежень прав людини привертало увагу як закордонних, так і українських дослідників. У закордонній науці вагомими працями є колективна монографія за редакцією Б. Фосбендера та К. Трейсбеча «Межі прав людини» [1], яка аналізує концепційні та філософійні аспекти меж прав людини, а також праця Г. Ганума «Порятунок прав людини» [2], в якій автор аргументує доконечність поміркованого підходу до інтерпретування та обмежування прав людини. В українській правничій науці піонерами теорії обмежувань прав людини були П. Рабінович та І. Панкевич, які окреслили її основні загальнотеорійні засади [3]. Згодом у цьому напрямі працювали С. Рабінович [4], О. Панкевич [5], А. Стрекалов [6], С. Шевчук [7]. Останніми роками з'явилися дисертаційні дослідження філософських засад обмежень прав людини (О. Шершель) [8], обмежень в умовах особливих правових режимів (А. Мерник) [9], обмежування прав людини в умовах збройних конфліктів (А. Маленевський) [10]. Механізм обмежування прав людини загалом і в умовах збройних конфліктів вже доводилося розробляти авторці цієї статті [11, 12].

Попри значний науковий доробок, нові українські дослідження не повною мірою беруть до уваги напрацювання попередників. Зокрема, ключове розмежування між діяльністю з обмежування і результатом – обмеженням, запропоноване у праці П. Рабіновича та І. Панкевича, майже не отримало

дальшого розвитку. Як наслідок, терміном «обмеження» в українській правничій науці позначають і засіб обмежування, і діяльність з обмежування, і результат обмежування, і результативний стан, в якому опиняється обмежена людина. Крім того, у наявних дослідженнях бракує цілісної моделі механізму обмежування прав людини, яка б системно поєднувала суб'єктний склад, об'єкт, принципи та засоби обмежування з вимогами Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ або Конвенція) [13] і практикою ЄСПЛ.

Мета статті – спеціалізувати цілісну модель механізму обмежування прав людини, яка охоплює його суб'єктний склад, об'єкт, принципи, засоби та наслідки обмежування до європейських стандартів, конкретизованих у практиці ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу.

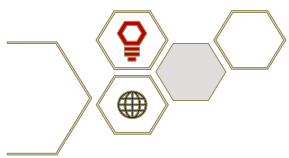
1. Основні утямки¹ теорії обмежування прав людини.

Як доводилося зазначати, відправною точкою для дальшого аналізу є розмежування, що його запропонували П. Рабінович та І. Панкевич: *обмежування* є діяльність компетентних органів зі встановлення меж здійснення прав, і *межі прав людини* є сукупність явищ, що окреслюють зміст та обсяг їх реалізації. Це розмежування є принциповим і потребує подальшого розвитку. Дальший розвиток термінологійного аспекту обмежувальної діяльності запропоновано у працях авторки [11, 12] та у праці А. Маленевського [10].

Семантично «обмеження прав людини» є подією², що завершує процес «обмежування прав людини». «Обмеженість прав людини» – це результативний стан, у який потрапляє людина після обмежування. Засобами обмежування слугують *обмежники* прав.

¹ Слово «утямок» є зрепресованим українським відповідником скалькованого з російської мови слова «поняття». Обґрунтування щодо «втямок» див. у: [14, 9, примітка].

² Йдеться про подію у семантичному, а не юридичному сенсі, як про «те, що відбулося чи відбудеться», див.: [15].

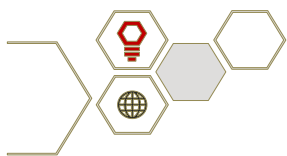

«Межі прав людини» – явища, що окреслюють їх зміст і обсяг незалежно від того, чи постали вони внаслідок цілеспрямованої діяльності держави, чи з інших причин. Межі прав людини можуть виникати без обмежувальної діяльності держави: стихійне лихо фізично обмежує можливість здійснювати права, збройний конфлікт утворює фактові межі їх реалізації. Водночас у межах збройного конфлікту держава може цілеспрямовано обмежувати права людини – через воєнний стан, відступи від міжнародно-правових зобов'язань, прямі заборони (наприклад, свободи пересування).

Отже, в оптиці загальної теорії права для розроблення механізму обмежування людських прав та його узгодження з європейськими стандартами доречно послуговуватись такими термінами у таких значеннях: *обмежування* – це діяльність держави; *обмеження* – завершує діяльність держави з обмежування прав людини; *обмеженість* – результативний стан людських прав для конкретного суб'єкта; *обмежники* – засоби обмежування; *межі* – явища, що окреслюють зміст і обсяг прав незалежно від їх походження. Для точності наукового аналізу ці утямки треба чітко розрізняти – так само, як у англійськомовній доктрині розрізняють *limits* та *restrictions* [16, р. 68]: перші з них можуть існувати об'єктивно, а другі – неодмінно накладені зовні. Неможливо ж описати механізм обмежування людських прав, оперуючи одним терміном – «обмеження».

2. Механізм обмежування прав людини крізь призму європейських стандартів.

Механізм обмежування прав людини можемо визначити як діяльність суб'єктів щодо обмежування прав людини з певних фактових та юридичних підстав і відповідно до встановлених у національному законодавстві та міжнародному праві принципів за допомогою певних засобів, що призводить до обмеженості прав людини у певній обмежувальній ситуації. Візуалізуємо

такий механізм з огляду на європейські стандарти обмежування прав людини (рис. 1) з тим, щоб обґрунтувати змістове наповнення кожного його складника.

Обмежувальна ситуація є фактовим контекстуальним тлом для обмежування прав людини. Обмежування прав людини може відбуватися як в нормальних умовах суспільного життя з огляду на зміни суспільних відносин, так і у зв'язку з надзвичайними ситуаціями – війною, стихійними лихами чи зміною політичного режиму. Юридичним контекстом обмежування прав людини є загальні чи спеціальні (особливі) правові режими. Якщо загальні правові режими стосуються до широкого кола суспільних відносин (режим оподаткування, режим громадянства), то спеціальні є особливими. Серед них – режим воєнного стану, режим надзвичайного стану; режим надзвичайної екологічної ситуації. Саме запровадженням таких режимів держава реагує на обмежувальні ситуації, і саме ці ситуації зумовлюють інші елементи механізму обмежування прав людини: склад обмежування, його засоби та результат (рис. 1).

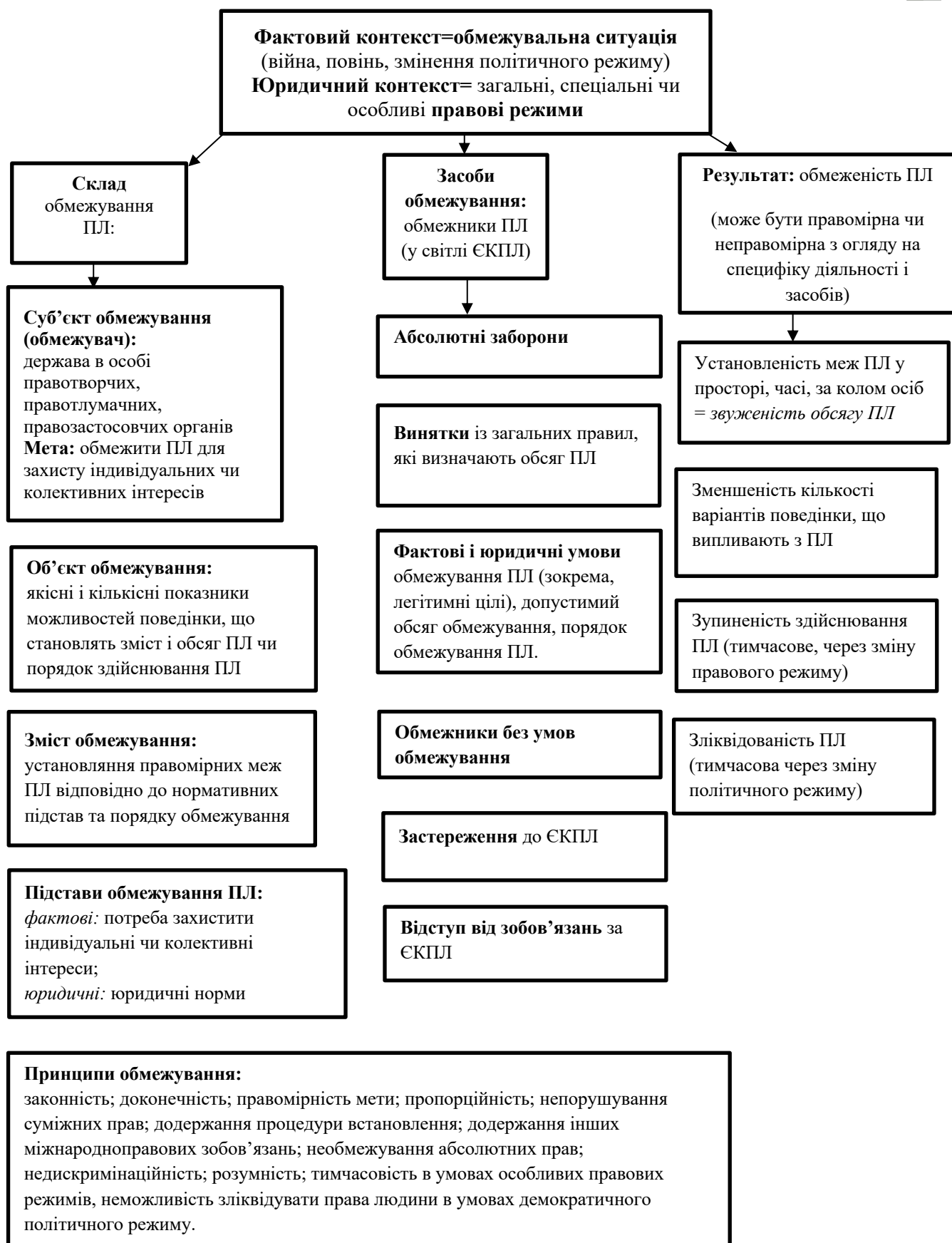
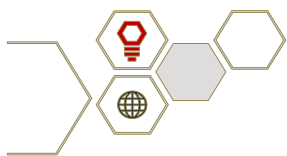
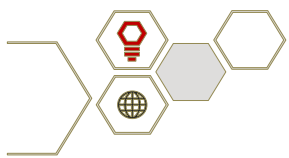

Рис. 1. Механізм обмежування прав людини крізь призму європейських стандартів.

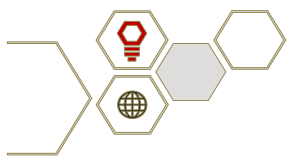
У ЄКПЛ згадано про режими «війни чи іншої надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації» у ст.15. Питання кваліфікування того, чи фактова ситуація підпадає під ці конвенційні утямки, покладене на ЄСПЛ.

Склад обмежування прав людини – це юридична конструкція, що дає змогу схарактеризувати обмежування прав людини як діяльність. Вона поєднує суб'єктів, об'єкти, зміст, підстави та принципи обмежування прав людини (рис. 1, перша колонка).

Суб'єктом обмежування (обмежувачем прав людини) є держава в особі правотворчих, правотлумачних чи правозастосовчих органів. Саме держава виконує юридичні зобов'язання гарантувати людські права згідно зі ст. 1 Конвенції і може їх обмежувати згідно з конвенційними стандартами обмежування. Найвагомішим обмежувачем є правотворець, бо він установляє нормативні межі прав. Проте застосовують їх до людей правозастосовчі органи. Мета обмежування прав людини – є захистити індивідуальні і/або колективні інтереси. Це узгоджене з підходом ЄСПЛ: держава є первинним адресатом конвенційних зобов'язань і відповідає як за активне втручання у права людини, так і за виконання позитивних зобов'язань щодо їх захисту від посягань з боку третіх осіб.

Об'єктом обмежування прав людини є якісні і/або кількісні показники можливостей поведінки, що становлять зміст і/або обсяг права людини, і/або порядок здійснювання права людини. Цей підхід увідповіднений до практики ЄСПЛ, яка розрізняє втручання в зміст права і втручання в умови його здійснювання (його обсяг і порядок реалізації). Зокрема, у рішеннях за статтями 8–11 Конвенції Суд послідовно перевіряє, чи було втручання держави у певне конвенційне право, а у разі ствердної відповіді – перевіряє, яким є співвідношення між звужуванням обсягу права та легітимною метою втручання у це право.

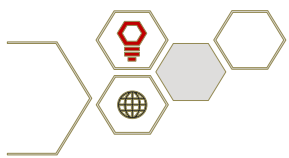
Змістом обмежування прав людини є встановлення правомірних меж прав людини відповідно до нормативних підстав та порядку обмежування. Як

зазначив С. Рабінович, звуження змісту прав і свобод – це зменшення кола ознак, змістових характеристик видів тих можливостей людини, які відображаються відповідними правами та свободами. Звуження обсягу прав і свобод – це зменшення сфери суспільних відносин, у межах якої може відбуватися здійснення прав і свобод, тобто зменшення кола суб'єктів, часу, території використання прав і свобод тощо. Так, скорочення переліку місць, в яких дозволяється відправляти релігійні обряди і культи як складника свободи віросповідання, автоматично виступатиме звуженням обсягу цієї свободи. Звуження змісту прав людини завжди має наслідком звуження їх обсягу. Натомість звуження обсягу прав людини не завжди тягне за собою звуження їх змісту. Крім того, зміна порядку здійснення прав людини може позначатися на їх обсязі, а в окремих випадках – також і на їх змісті, але зміна порядку здійснення права не обов'язково призводить до звуження змісту і/чи обсягу права людини. Наприклад, встановлення вимоги одержання дозволів кількох органів державної влади та/або місцевого самоврядування замість дозволу одного органу здебільшого призводитиме до збільшення часу і зусиль, необхідних для здійснення права. З огляду на це часові умови для самої можливості реалізації права зазвичай звужуватимуться [4, с.97–98].

Завданням ЄСПЛ з огляду на зміст обмежування є перевірити, чи обмежування відповідало конвенційним стандартам від початку (з ухвалення відповідного національного закону, що передбачав обмежника) до застосування цього обмежника до конкретної особи. Як встановив А. Маленевський: нормативна структура конвенційного стандарту права людини зумовлює алгоритм контролю ЄСПЛ [10, с. 33, 280–281].

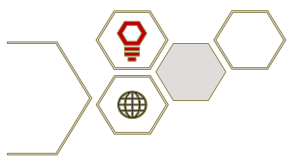
Підставами обмежування прав людини вважаємо фактові та юридичні. Фактовими підставами є потреба захистити індивідуальні чи колективні інтереси. Юридичними підставами є норми права, на основі яких встановлюють межі прав людини і які, власне, встановлюють обмежники прав людини. У практиці ЄСПЛ вимогою до юридичних підстав обмежування прав

людини є їхня відповідність до принципів обмежування. Наприклад, передбачність закону (підстави обмежування) як частина юридичної визначеності полягає у тому обмежування має ґрунтуватися на доступній і досить точній нормі, щоб особа могла передбачити наслідки своєї поведінки. Фактові підстави обмежування – потреба захистити індивідуальні і/або колективні інтереси – корелюють із переліком легітимних цілей, закріплених у частинах 2 статей 8–11 Конвенції: національна безпека, громадський порядок, охорона здоров'я або моралі, захист прав і свобод інших осіб тощо. Перелік цих цілей є вичерпливим і його не можна розширювати, що ЄСПЛ послідовно підтверджує у своїй практиці.

Принципи обмежування прав людини – це загальні засади, які скеровують обмежування прав людини у певному напрямі та забезпечують відповідність такого обмежування до європейських стандартів прав людини. До принципів обмежування, з нашого погляду, належать: законність; доконечність; легітимна мета обмежування; пропорційність; непорушування суміжних прав; дотримання процедури обмежування; дотримання інших міжнародноправових зобов'язань; необмежування абсолютних прав; недискримінаційність; розумність обмежування та тимчасовість обмежування в умовах особливих правових режимів; неможливість зліквідувати права людини в умовах демократичного політичного режиму.

Ці принципи системно відображені у практиці ЄСПЛ. Зокрема, принцип законності охоплює не лише формальну наявність норми, але й її якість: доступність, точність і передбачність, що Суд виснував у справах «Sunday Times v. the United Kingdom» [17] та «Malone v. the United Kingdom» [18]. Принцип пропорційності передбачає справедливий баланс між суспільним інтересом та правами особи – тест, який Суд застосовує у справах за статтями 8–11 Конвенції. Принцип доконечності вимагає, щоб обмеження відповідало «нагальній суспільній потребі» (*pressing social need*), яку держава має довести. Принцип тимчасовості в умовах особливих правових режимів закріплено у

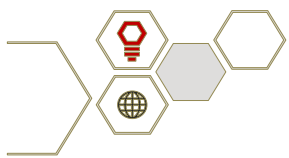
статті 15 Конвенції, відповідно до якої відступ від зобов'язань допускається «виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища», і лише за умови, що заходи «не суперечать іншим зобов'язанням згідно з міжнародним правом». У практиці ЄСПЛ відповідність обмежень до гостроти становища охоплює їх пропорційність, розумність і тимчасовість.

Принципи обмежування прав людини розробляє також Конституційний Суд України (далі – КС) у своїй практиці. Зокрема, у рішенні від 01 червня 2016 р. у справі № 2-рп/2016 [19] КС сформулював таку юридичну позицію: «обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права».

Проте зазначена позиція КС навряд чи може претендувати на загальний характер. Вона стосовна лише до тих прав, які допускають обмеження. Такі ж стандарти прав як заборона катування, нелюдського та такого, що принижує гідність поводження, заборона рабства та ін. є необмежні взагалі. А, наприклад, право на свободу та особисту недоторканність не може мати в національному праві інших обмежень, ніж ті, що чітко й вичерпно передбачені у ЄКПЛ: жодна легітимна мета, на яку вкаже держава, не виправдає порушення цих стандартів. Це ж стосується до права на життя.

3. Засоби обмежування прав людини крізь призму європейських стандартів.

Засобами обмежування (обмежниками) прав людини (рис.1, друга колонка) слугують ті юридикотехнічні конструкції, за допомогою яких

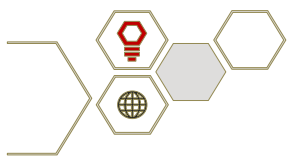

обмежують прав людини. На відмінність *limitations* від винятків (*exceptions*), обмежень (*restrictions*) та відступів (*derogations*) від зобов'язань за ЄКПЛ ще на початку 1990-х років звертала увагу М. Дельма-Марті [20, р. 117].

Як дослідив А. Маленевський, до обмежників людських прав, передбачених у ЄКПЛ [10, с. 94–125] (тобто таких, з якими має узгоджувати своє законодавство й обмежувальну діяльність держава), належать такі.

Абсолютні заборони, тобто обмежування яких є неправомірним і сам факт втручання у які вже призводить до порушення Конвенції. Йдеться про такі конвенційні права: заборона жорстокого поводження (ст. 3), заборона рабства (ст. 4); ніякого покарання без закону (ст. 7); *forum internum* свободи віросповідання (ст. 9), заборона подвійного притягнення до кримінальної відповідальності та деякі інші права, зафіксовані у протоколах до Конвенції. Інших абсолютних заборон немає. Невідступність права за ст. 15 Конвенції є додатковим критерієм оцінювати абсолютний чи відносний характер права людини. Наприклад, право на життя не є абсолютним, хоча є невідступним (за винятком смерті внаслідок правомірних воєнних дій).

Винятків із загальних правил дозволяють обмежувати право частково в межах передбаченого винятку. Йдеться, наприклад, про винятки у ч. 2 ст. 2 Конвенції, які передбачають ситуації, коли можна застосовувати смертоносну силу, що може призвести до втрати життя. Ще більше винятків містить стаття 5 Конвенції: встановлюючи право на свободу та особисту недоторканність, ця стаття передбачає шість винятків-обмежників цього права, що їх може передбачити національний закон, – від законного ув'язнення особи після засудження її компетентним судом до законного арешту або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадять процедуру депортації або екстрадиції. У практиці ЄСПЛ перелік цих винятків є вичерпливим і не його не можна розширювати: у справі «Witold Litwa v. Poland» [21] Суд підтвердив, що будь-яке позбавлення свободи, яке не вписується в жодну з шести підстав, порушує статтю 5 Конвенції незалежно

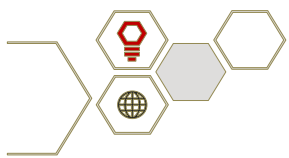

від того, наскільки обґрунтованим воно може видаватися з погляду національного права.

Фактові і юридичні умови обмежування є обмежником, передбаченим у ст. 8–11 Конвенції, ст. 1 Першого протоколу та ст. 2 Протоколу №4 до Конвенції. У цих конвенційних правах передбачені такі умови обмежування як передбаченість законом, легітимні цілі та необхідність у демократичному суспільстві. При цьому Суд говорить про таке обмежування у термінах втручання у конвенційне право. Будь-яке втручання у конвенційне право є, по суті, його обмежуванням. Передбаченість втручання у конвенційне право людини законом є встановленням порядку втручання, а необхідність такого втручання у демократичному суспільстві – допустимого обсягу обмежування. У практиці ЄСПЛ перевіряння легітимної мети є другим фільтром конвенційного тесту після встановлення законності. Суд, як правило, схильний погоджуватися з обґрунтуванням легітимної мети втручання в конвенційні права, що його пропонує держава. Тягар доказування легітимної мети покладений саме на державу. Аж далі Суд оцінює, чи втручання було пропорційним до легітимної мети.

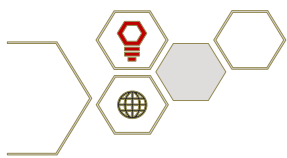
Обмежники без умов обмежування також передбачені у Конвенції. Наприклад, право на суд у ст. 6 Конвенції не передбачає текстуально жодних умов обмежування. Проте держава може його обмежувати, встановляючи, зокрема, інстанційність судової системи, касаційні фільтри, строк позовної давності тощо. Адже саме державі належить свобода розсуду обмежувати людські права, а Суд субсидіарно контролює, щоб обмежування не порушувало Конвенцію.

Застереження до Конвенції і/або протоколів, передбачене у статті 57 Конвенції. Такі застереження не можуть бути загальними, а ЄСПЛ перевіряє їхню виправданість. Ратифікуючи Конвенцію, Україна висловила низку застережень у ратифікаційній грамоті, зданій на зберігання 11 вересня 1997 р. [22]. Зокрема, перше застереження стосувалося до застосування ч. 3 ст. 5

Конвенції у частині, що не суперечить пунктам 50–53 Тимчасового дисциплінарного статуту Збройних Сил України. Україна залишила за собою право застосовувати дисциплінарний арешт до військовослужбовців на підставі внутрішніх військових правил. Такі правила не передбачали негайного судового контролю в тому самому обсязі, якого вимагає Конвенція. Згодом національне законодавство увідповіднили до європейських стандартів. Крім того, Україна висловлювала застереження щодо дії статті 8 Конвенції через приписи чинного на момент ратифікації Кримінального процесуального кодексу та перехідні положення Конституції України; це застереження діяло до 28 червня 2001 р.

Відступ від зобов'язань за ЄКПЛ є обмежником, передбаченим у ст. 15 Конвенції. Щодо цього обмежника прав людини важить таке. По-перше, те, що від права не можна відступити, не робить його абсолютним. По-друге, відповідно до статті 15 Конвенції відступ від зобов'язань можливий за наявності «війни або іншої події, що загрожує життю нації», «виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища», і за умови, що такі заходи «не суперечать іншим зобов'язанням згідно з міжнародним правом». Між Конвенцією і Міжнародним пактом про громадянські та політичні права є певні розбіжності: зокрема, пакт не дозволяє відступати від свободи віросповідання, тоді як такої заборони немає у Конвенції. Якщо системно витлумачити статтю 15 Конвенції з урахуванням статті 4 пакту, від свободи віросповідання (ст. 9 Конвенції) в частині особистих переконань (*forum internum*) також не можна було б відступати, оскільки це право є абсолютним. Крім того, відповідно до Сіракузьких принципів тлумачення обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1985 р., відступ від зобов'язання не має порушити саму сутність права; обмеження мають бути домірні до легітимних цілей; неприпустимі більші обмеження, ніж необхідні.

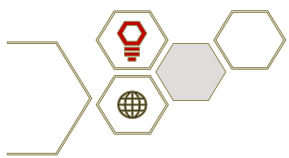

4. Обмеженість прав людини як результат обмежування крізь призму європейських стандартів.

Наслідком обмежувальної діяльності держави щодо людини є те, що людина стає обмеженою у своїх правах. Обмеженість прав людини — це результат обмежування прав людини (рис. 1, третя колонка). Такий результат можна оцінити як правомірну чи неправомірну обмеженість під оглядом того, як провадила держава відповідну діяльність і до яких обмежників вдавалися. Важливо, що під час контролювання обмежувальної діяльності держави спочатку національні суди, а відтак субсидіарно ЄСПЛ вирішують, чи обмежування права людини призвело до порушення Конвенції чи ні. Як наслідок, і обмеженість права отримує кваліфікування як правомірне чи неправомірне. Обмеженість права людини набуває юридичної значущості у процесі контролювання виконання рішення ЄСПЛ. Держава зобов'язана не лише сплатити справедливую сатисфакцію, але й змінити законодавство та повернути заявника в попередній стан, у якому він перебував до порушування його конвенційного права з боку держави.

Установленість меж прав людини у просторі, часі та за колом осіб призводить до *звуженості обсягу* прав людини — зменшеності сфери суспільних відносин, у межах якої можна здійснювати права людини, тобто зменшеності кола суб'єктів, часу, території використання прав і свобод тощо. Найпоширенішим прикладом обмеженості обсягу права є скороченість переліку місць, в яких дозволено відправляти релігійні обряди і культи як складника свободи віросповідання. ЄСПЛ у таких справах перевіряє, чи не є обмежування обсягу права непропорційним до його легітимної мети і чи збережено саму сутність права.

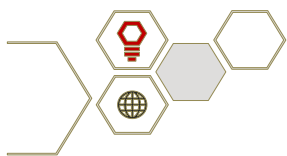
Зменшеність кількості варіантів поведінки, що впливають з права людини, призводить до *звуженості змісту* прав людини. Прикладом є відмова здійснити право на сумлінну відмову як одну з можливостей, належну до свободи віросповідання: йдеться про звуженість змісту свободи

віросповідання щодо тих осіб, яких притягають до кримінальної відповідальності за ухилення від мобілізації з релігійних мотивів. У практиці ЄСПЛ заборона порушення сутності (*essence*) права впливає з принципу верховенства права і є самостійним критерієм оцінювання обмежувань навіть тоді, коли всі інші елементи тесту на пропорційність дотримані. Суд застосовує цей критерій, зокрема у справах про право на справедливий суд за статтею 6 Конвенції та про свободу думки, совісті і релігії за статтею 9.

Зупиненість здійснення права людини як результат обмежування, попри серйозність наслідків для сутності самого права, може бути виправдана як правомірна у разі тимчасовості такого заходу, його доконечності та домірності до легітимних цілей, якщо право не є абсолютним. Приклад про обмеження свободи пересування чоловіків у зв'язку з введенням воєнного стану може бути прикладом зупиненості цього права на період воєнного стану в частині виїзду поза межі державної території. Так само держава може правомірно зупинити здійснення права на вільні вибори у зв'язку з воєнним станом і наявністю збройного конфлікту, якщо можливість не проводити вибори у такій обмежувальній ситуації передбачена у національному законі. У практиці ЄСПЛ зупиненість здійснення права оцінюється крізь призму статті 15 Конвенції та принципу пропорційності: держава зобов'язана довести, що зупинення є виключно необхідним за гостроти становища і не перетворюється на фактову ліквідацію права.

Зліквідованість права людини чи кількох прав як результат обмежування не може бути виправдана за жодних обставин, оскільки порушує саму сутність права чи прав. Зліквідувати права людини можуть лише за умови тоталітарного політичного режиму у державі. Саме тому ЄСПЛ, кваліфікуючи найтяжчі порушення Конвенції, вказує на те, що держава не просто обмежила, а знищила саму сутність права. Зокрема, у справах, пов'язаних з позасудовими стратами чи систематичним катуванням, Суд констатує, що держава вийшла

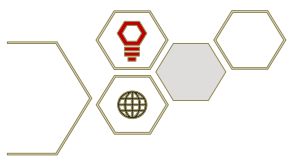

за будь-які допустимі межі обмежування і вдалася до практики, несумісної з самим існуванням конвенційних гарантій.

Висновки. Проведене досліджування дозволяє стверджувати, що механізм обмежування прав людини як цілісна, структурно впорядкована система, потребує узгодження з європейськими стандартами прав людини, насамперед конкретизованими у практиці ЄСПЛ. Це є не лише теоретичною потребою, а й практичним імперативом в умовах збройної агресії проти України. Мета дослідження – пристосувати загальнотеоретичну модель цього механізму до європейських стандартів – досягнута. Запропонована модель охоплює: суб'єктний склад (державу як обмежувача людських прав), об'єкт (якісні та кількісні показники можливостей поведінки, що становлять зміст, обсяг і порядок здійснювання права людини), принципи обмежування (законність, доконечність, легітимну мету, пропорційність, недискримінаційність, розумність, тимчасовість та ін.), а також засоби-обмежники у їхній конвенційній класифікації. Встановлено, що наслідком обмежування людських прав для людини є стан обмеженості, який може набувати форм звуженості обсягу чи змісту права або зупиненості його здійснювання. Водночас зліквідованість права за жодних обставин не може бути правомірною, оскільки означає знищення самої сутності права, що несумісне з конвенційними гарантіями.

Термінологічне розмежування між обмежуванням як діяльністю, обмеженням як її завершенням, обмеженістю як результативним станом особи та обмежниками як засобами такої діяльності дозволяє подолати утямкову плутанину, що досі є в українській правничій науці, і сформулювати аналітично точну мову для описування обмежувальних практик держави. Це неможливо, якщо використовувати лише термін «обмеження».

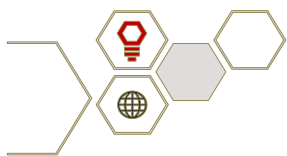
Дальшого дослідження потребують питання про розмежування правомірної зупиненості здійснювання прав від їхньої фактичної зліквідованості в умовах воєнного стану, а також специфіка застосування

принципу тимчасовості обмежувань у контексті тяглих збройних конфліктів. Перспективними теоретичними рамками для цих досліджень можуть слугувати порівнювальний аналіз практики ЄСПЛ та договірних органів ООН.

Список використаних джерел

1. Fassbender B., Traisbach K. (eds.). *The Limits of Human Rights*. Oxford : Oxford University Press, 2019. 384 p.
2. Hannum H. *Rescuing Human Rights: A Radically Moderate Approach*. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. 260 p.
3. Рабінович П. М., Панкевич І. М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти). Львів : Астрон, 2001. 108 с.
4. Рабінович С. П. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина в діяльності органів місцевого самоврядування : конспект лекцій. Львів : Малий видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. 144 с.
5. Панкевич О. З. Філософсько-правові засади обмежування прав людини у міжнародно-правових та конституційних актах. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2016. № 1. С. 373–383.
6. Стрекалов А. В. Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2010. 20 с.
7. Шевчук С. В. Значення загальноправового принципу пропорційності для визначення конституційності обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод (зарубіжний досвід). *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 1. С. 69–76.

8. Шершель О. В. Філософсько-правові засади обмеження прав людини : дис. ... д-ра філос. : 081. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2025. 211 с.

9. Мерник А. С. Обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів: загальнотеоретичні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків : Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2023. 456 с.

10. Маленевський А. О. Обмежування прав людини в умовах збройних конфліктів (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини) : дис. ... д-ра філос. : 081. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2026. 318 с.

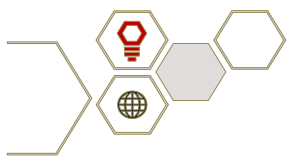
11. Дудаш Т. І. Механізм обмежування прав людини: актуальні питання загальної теорії права. *Філософія права та загальна теорія права*. 2025. № 1–2. С. 109–132.

12. Дудаш Т. Збройний конфлікт у механізмі обмежування прав людини: загальнотеорійні основи. *Вроцлавсько-Львівський юридичний збірник*. 2026. №17. С. 38-47.

13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 28.04.2026).

14. Гінзбург М. Я. Пропозиції щодо творення прикметників від запозичених термінів на -графія, -логія, -метрія, -скопія. *Термінологічний вісник*. 2021. № 6. С. 9.

15. Протокол № 4 письмового голосування науково-технічної комісії з питань термінології при Держстандарті України щодо вживання віддієслівних іменників. URL: https://tc-terminology.lpnu.ua/TK_Komisija/Protokol_2002_04.pdf (дата звернення: 28.04.2026).

16. Bilgorajski A. Boundaries and limitations of human rights. A contribution to the discussion. *Scientific Journal of Bielsko-Biala School of Finance and Law*. 2023. Vol. 27, No. 3. P. 68.

17. *Sunday Times v. the United Kingdom* : judgment of the European Court of Human Rights, 26 Apr. 1979, Application No. 6538/74. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584> (дата звернення: 28.04.2026).

18. *Malone v. the United Kingdom* : judgment of the European Court of Human Rights, 2 Aug. 1984, Application No. 8691/79. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57533> (дата звернення: 28.04.2026).

19. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України "Про психіатричну допомогу" (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) у справі № 2-рп/2016 від 01 червня 2016 р., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text> (дата звернення: 28.04.2026).

20. Delmas-Marty M. The European Convention for the Protection of Human Rights: International Protection versus National Restrictions / trans. and ed. Ch. Chodkiewicz. Dordrecht ; Boston ; London : Nijhoff, 1992. 282 p.

21. *Witold Litwa v. Poland* : judgment of the European Court of Human Rights, 4 Apr. 2000, Application No. 26629/95. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58563> (дата звернення: 28.04.2026).

22. Reservations and Declarations for Treaty No. 005 — Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=declarations-by-treaty&numSte=005&codeNature=0> (дата звернення: 28.04.2026).